

”Yhteys, jakaminen, tunne”

Voyeur katsojakokemuksen näkökulmasta

Sanna Ryyänen

Voyeur-teoksen kevään 2020 esityskausi on mukana Koneen Säätiön rahoittamassa kolmivuotisessa tutkimushankkeessani (2020–22), jossa tutkin teatteria ja esittäviä taiteita yhteiskuntatieteilijän orientaatiolla ja välinein. Tutkimuksessani keskityn erityisesti kolmeen teemaan, 1) esittäviin taiteisiin yhteiskunnallisena tekona ja toimintana, 2) katsojuuteen, kokijuuteen ja kohtaamiseen sekä 3) dialogiin niin teosten kuin työryhmäprosessien näkökulmasta. Voyeur on mukana tutkimuksessani esimerkiksi siksi, että se edustaa muusta aineistostani poikkeavaa postdraamallista otetta ja keskittyy temaattisesti yhteen tutkimukseni keskeisistä näkökulmista. Voyeurin osalta tutkimusprosessiini on kuulunut valmiiden esitysten havainnoiva seuraaminen ja yleisölle esitetty kutsu esityskokemuksen jakamiseen.

Katsojille kerrottiin ennen jokaista Voyeurin kevätkauden 2020 esitystä tutkimuksesta ja mahdollisuudesta osallistua siihen jakamalla näkemyksiä ja kokemuksia esityksestä joko kirjallisesti (paperi- ja verkkolomake) tai puhelinhaastattelulla. Kirjallisesti esityskokemuksensa sanallisti 21 katsojaa (15 verkkolomakkeella ja 6 paperilomakkeella heti esityksen jälkeen). Puhelimitse haastattelin kuusi katsojaa, jotka ilmaisivat halukkuutensa osallistua haastatteluun joko jättämällä yhteystietonsa esityksen jälkeen tai verkkolomakkeella. Puhelinhaastattelut kestivät 20-30 minuuttia ja tein ne aina muutama päivä esityksen jälkeen. Lisäksi esityskaudella järjestettiin kaksi yleisökeskustelua, joihin osallistui myös työryhmän jäseniä ja jotka nauhoitin keskustelijoiden luvalla. Haastattelin työryhmän jäseniä myös erikseen. Tutkimukseen sisältyvät myös omat (auto)etnografiset huomioni esityksestä. Ajatuksiaan esityksestä jakaneiden katsojien määrä on varsin pieni suhteessa esitysten kokonaiskatsojamääriin. Esimerkiksi puhelinhaastattelut avasivat kuitenkin moninaisen näkymän esityskokemukseen: haastateltavien joukossa oli kaksi esittävien taiteiden ammattilaista, kaksi tanssin harrastajaa, yksi taiteen suurkuluttaja sekä yksi ensimmäistä kertaa postdraamallisen / performatiivisen esityksen kokenut. Monet ajatukset esityksestä alkoivat vastauksissa myös toistua tavalla, joka kertoo siitä, että aineiston perusteella esitettävät huomiot teoksesta eivät ole vain satunnaisten yksittäisten katsojien näkemyksiä.

Tässä raportissa keskityn teokseen yleisökokemuksen näkökulmasta, jäsentäen sitä tutkimushankkeessani keskeisten katsojuuden, kohtaamisen, dialogin ja yhteiskunnallisuuden teemojen kautta. En viittaa tässä tekstissä teoksen tekijöiden ajatuksiin ja intentioihin vaan luen nyt teosta nimenomaan sen katsoja-kokijoiden silmin. Aineistolainaukset ovat haastatteluista (H) ja lomakevastauksista (L). Teksti on vasta pintaraapaisu aineiston moninaisiin teemoihin. Se pohjustaa aineiston laajempaa ja syväluotaavampaa analyysiä, jonka tuloksia julkaistaan myöhemmin mm. vertaisarvioitujen tieteellisten artikkelien muodossa.

Minulle tutkijana Voyeur asettuu osaksi isompaa aineistokokonaisuutta jäsentäessäni yhteiskuntatieteellisestä näkökulmasta esittävän taiteen kokemisen ulottuvuuksia ja yhteiskunnallisuutta. Esittävän taiteen tekijöiden näkökulmasta koen tarjoavani esimerkiksi reflektiopinnan siihen, mitä kaikkea yhteen esitykseen voi tiivistyä, miten eri tavoilla se saatetaan kokea ja miten saattaa tulla viestineeksi tai välittäneeksi asioita, joita ei ole välttämättä tullut teoksen yhteydessä edes ajatelleeksi. Esittävän taiteen yleisökokemuksen tavoittelu piirtää kuvaa myös siitä, miten paljon yhteen esitykseen voi tiivistyä ja miten iso ja voimallinen teko esittävän taiteen teos voi monella tavalla olla. Eriyisen kiinnostavaa yleisökokemuksen puoleen kurottuminen on silloin, kun kyseessä on Voyeurin kaltainen teos, joka avaa varsin vapaan tilan kokemiselle, reflektiolle, tapahtumiselle sen sijaan, että se esittäisi jonkin selkeän väitteen tai juonellisen tarinan.

Voyeur katsomisen, kokemisen ja kohtaamisen tilana

Näin Voyeurin ensimmäistä kertaa vuoden 2019 versiona, Outokummussa syyskuussa 2019. Jo silloin kiinnitin huomiota teoksen tuottamiin katsoja-kokijoiden eri ”kerroksiin” tai positioihin: tilaan asemoidutaan ja suhteessa teokseen toimitaan eri tavoin – mihin teos muodollaan ja toimintaohjeistuksellaan myös kutsuu. Huomio katsojien kerroksista syveni ja jäsenyi istuttuani katsomossa lähes jokaisen Voyeurin vuoden 2020 esityksen, luettuani yleisöpalautteita ja keskusteltuani teoksesta sen erilaisten katsojien kanssa. Olen tunnistanut kolme katsoja-kokijan positiota tai toimijuuden tapaa. Katsoja voi vaihdella niiden välillä yhden esityksen kuluessa – vaikka ehkä tyypillisesti ei niin tee – tai eri esityskertojen välillä.

Esiintyjät ja katsomon erottavan pleksin edustan täytti monessa esityksessä etulinjan heittäytyjiksi kutsumani joukko, joka enemmän tai vähemmän antautui mukaan esiintyjien vuorovaikutuskutsuihin, ajoittain myös varsin suurieleisesti ja paikkaa esityksen kuluessa kokeilevasti vaihdellen. Näin he samalla tekivät itsestään esiintyjä katsomon muille kerroksille. Arvioin esityksissä, että etulinja koostui pääosin esittävän taiteen ammattilaisista, opiskelijoista ja harrastajista, ja yleisöpalautteen vuorovaikutusta koskevat huomiot vahvistivat tätä arvelua. Osallistuva ja heittäytyvä kokijuus näyttäytyy näin eräänlaisena tottumuksena, harjaantuneisuutena tai suorastaan taitona, ja se saattaa parhaimmillaan tuottaa intensiivisen uppoutuneen taidekokemuksen tai hauskan leikin.

”Esityksen aikana minun ja yhden esiintyjän välille syntynyt intensiivinen kontakti tuntui tärkeältä, merkitykselliseltä, ja oikeastaan se loi minulle koko esityksen. Katsoimme toisiamme silmiin miltei esityksen alusta sen loppuun saakka. Koin, että olin ainoa katsoja-kokija ja että vain minulle esiinnyttiin. Samaan aikaan koin itse olleeni osittain myös esiintyjä, sillä tunsin yleisön katseita myös itsessäni, kun minun ja esiintyjän välistä kontaktia seurattiin.” (Voyeur L21)

On kiinnostavaa pohtia, saattaako osallistumaan kutsuvissa esityksissä tapahtua siten, että alan ”sisäpiiriläiset” ottavat tarjotun tai ehdotetun osallistujan position haltuun niin vaivatta ja suvereenisti, että heistä tulee tavallaan teoksen kanssaesiintyjä, jotka hoitavat osallistumisen ikään kuin muiden puolesta – vaikka kokemus osallistumisesta saattaisi muodostua merkittäväksi myös muille. Voyeurissa esiintyjät tosin esittivät kutsuja osallistuvaan kohtaamiseen myös muille kuin eturivin heittäytyjille, ja mukana olon tapoja oli monia.

”Olisi kiinnostavaa kokea esitys toistamiseen, vaikuttanee kokemukseen, kun tietää mitä on tulossa ja voi kokeilla toisenlaisia tapoja olla läsnä, reagoida ja valita ehkä myös sen, ettei ole katsottavana.” (Voyeur L11)

Etulinjan takana, katsomoportaikon ensimmäisillä riveillä ja sen sivustoilla olivat he, joita kutsun välimaaston varovaisiksi vuorovaikuttajiksi. Myös he olivat jossain määrin avoimia kontaktille ja vuorovaikutukselle esiintyjien kanssa, mutta se oli pääosin pienieleistä ja satunnaista, ja esitys katsottiin läpi siltä paikalta, mihin oli alun perin asetettu. Halua tai kiinnostusta kokeilevampaankin katsojuuteen olisi saattanut olla, mutta näkyvämpää heittäytymistä tai vaikkapa paikan vaihtamista kesken esityksen rajoitti ujous, korostunut tietoisuus itsestä ja mahdollisista muiden itseen kohdistuvista katseista, juuttuminen opittuihin katsojuuden konventioihin tai huoli siitä, että saattaisi päätyä häiritsemään muita – ja ehkä myös se, että toivottua yhteyttä esiintyjiin ei lopulta muodostunut.

”Semmonen liikkuminen kesken esityksen ni se on mulle vielä vähän outo asia, että mä en oo siihen tottunu että kesken esityksen voi liikkua” (Voyeur H6)

”Liikkuminen katsomossa oli mahdollista, mutta jokin, jota en osaa eritellä, piti minut paikoillaan. Oliko se oletus liikkumisesta, jota tulin vastustaneeksi, kiinnostus, jota liikkuminen lasin toisella puolella tuntui herättävän vai katsomisen traditio – en tiedä.” (Voyeur L11)

”Mä koin sit jokaisen, joka sit meni siihen eteen, et siin ois pitäny tavallaan tehdä semmonen steppi siihen niinku lavalle tietyl tavalla, mua jotenki ujostutti, en sit tehny sitä” (Voyeur H2)

Katsojuus muovautui välimaastossa tietoiseksi itsestä ja muista sekä ajoittain tiivistäkin sisäistä dialogia käyväksi: miten toimin, toiminko oikein, miten pitäisi toimia. Esityksen aluksi annettu ohjeistus tilan vapaasta käytöstä saattoi välimaastossa siten myös hieman kahlita pään sisään senkaltaiseen reflektioon joka mahdollisesti osin esti teoksen kehollisempaa, kokonaisvaltaisempaa kokemista. Joillekin esitystilanteeseen uppoaminen saattaa olla helpompaa ilman osallistumisen mahdollisuutta tai oletusta.

”Ensimmäinen selkeä kokemus oli kysymys, mistä on kyse. Pitkään keskityin ratkaisemaan ongelmaa eli ihmettelemään, miten esitykseen tulisi suhtautua, kuinka paljon osallistua, miten olla.” (Voyeur L8)

Kolmas Voyeurin katsojuuden kerros olivat takarivin tarkkailijat, jotka eivät niinkään asettuneet välittömästi kokemaan esityksen vuorovaikutuksellisia elementtejä vaan he asemoivat esiintyjien lisäksi ”näyttämölle” myös muiden katsojien ja esiintyjien välille muodostuvan vuorovaikutuksen. Takarivin katsojuus oli kokonaisuutta havainnoivaa ja siten lähimpänä ”perinteistä”, näyttämötapahtumien kuljetettavaksi asettuvaa katsojuutta, joka toki sekin on täynnä aktiivisia valintoja ja pohdintaa.

”Alussa kun hiffasin sen, miten tää esitys on rakennettu et minkälainen se katsojan paikka on ja näin, olin huojentunut siitä, että nyt mä voin ite valita myös aika paljon tätä mun sitoutumista siihen esitykseen, ja sitten siinä vaihdoinkin paikkaa aika alussa jo heti ku se oli epämurkava istumapaikka, missä istuin. Ja sitten mä ajattelin sitä, kuinka paljon mä osallistun tähän esitykseen, kuinka paljon mä annan tavallaan niille esiintyjille, sit vaihdoin sitä paikkaa aika taakse, sitte en ollut ilmiselvästi sellases paikassa mihin oli helppo esiintyjän ottaa kontakti (...) et mä

niinkun havainnoin sitä kokonaisuutta sieltä enemmän ku olin just taaempänä.” (Voyeur H3)

Yleisön tavoista vastata esiintyjien kutsuihin luettiin myös kulttuurisia erityispiirteitä, tarkemmin sanoen jotakin erityisen ”suomalaista” – hieman pidättyvää ja vakavaa. Se sai pohtimaan, millaiseksi teos muuttuisi jossakin sellaisessa maassa, jossa tyypillinen olemisen tapa on jollakin tavoin suurieleisempää ja keskimäärin rohkeammin heittäytyvää. Esitys kuljetti monet refleктоimaan myös ylipäättään katseen ja katsomisen luonnetta sekä siihen sisältyviä valta-asetelmia.

”Herätti paljon ajatuksia vallasta, alisteisuudesta ja siitä, kuka saa tuijottaa ja ketä.” (Voyeur L1)

”Millaisilla suodattimilla ja millaisilla asenteilla me katsotaan a) toista ihmistä yleensä ja sitten, alastonta vartaloa.” (Voyeur H4)

”Aloin pohtia, ketkä ovat eniten valvonnan ja (sisäistetyn) kontrollin alla, esityksen logiikkaa seuraavat ja katsottavaksi asettuneet, mutta tilassa melko vapaasti liikkuvat esiintyjät mukavissa vaatteissaan vai yleisö, jota sitovat normit sopivasta teatterikäytöksestä ym. Tuskailin, kun en kapeassa lyhyessä hameessa muka voinut asettua mukavasti risti-istuntaan sopivaisuussyistä.” (Voyeur L8)

Voyeur sai katseen kääntymään myös itseensä. Se sai pohtimaan omaa suhdetta katseeseen, katsomiseen ja katsottavana olemiseen – tai siihen, kun ei katsota, eli nähdyksi tai ohitetuksi tulemisen kysymyksiin – sekä ylipäättään omiin ajattelun ja toiminnan tapoihin ja niiden juuriin. Sellaisena katsomiskokemus saattoi olla myös raskas ja vaativa.

”Mä peilasin todella paljon omia ajatuksia ja tapoja ja malleja ja kaikkia, et ihan kaikkee, sen takia se olikin vähän hämmentävää ku yhtäkkiä tuntuu että mä nyt ihan niinku katon itteeni peilistä, niinku välillä tuntui ihan siltä, että se meni tavallaan aika ihon alle.” (Voyeur H6)

”Teos johti pohtimaan suhdettani katsomiseen ja arkuuteeni katsoa, kun se tulee huomatuksi.” (Voyeur L7)

Voyeur kuljetti oman itsen ääreen myös moninaisten tunnekokemusten muodossa. Teoksen kuvattiin kirvoittaneen esimerkiksi häpeän, vaivaantumisen, turvallisuuden, ahdistuksen, ilon, surun, kiusaantuneisuuden, tylsyyden, kepeyden, vihan, leikkimielisyyden, kiinnostuneisuuden, ihastuksen, haikeuden, lämpimyyden ja etäisyyden tunteita. Kuvaukset osoittivat, että teos on saattanut kuljettaa yhden ja saman katsojan hyvin moninaisten tunnekokemusten ääreen, kokemaan tunteita laidasta laitaan. Tällaisena teos toimii myös eräänlaisena tunteiden venyttelyn areenana – joskin esityskokemuksensa jakaneiden joukossa oli myös niitä, joista esityksen katsominen ei ollut tuntunut oikein milteään.

”Kiinnostuin, kiusaannuin, tylsistyin, tutkin, välttelin kohtaamista, kohtasin katseita – myös tahtomattani, tuijottelin, hain merkityksiä, luovuin merkityksien hakemisesta, ihmettelin toisten katsojien rohkeutta, valitsin etten leiki, tarkkailin, pohdin esiintyjien sisäisiä tehtäviä, katselin ja pohdin katsetta, ihailin, nautin tilasta, riemastuin lopun peilikuvan hämäävyydestä.” (Voyeur L14)

Voyeur yhteiskunnallisena tekona ja toimintana

Kun tulkitsemme sanallistetusta katsojakokemuksesta teemoja, jotka liittyvät Voyeurin yhteiskunnallisesti virittyneenä tekona, keskitymme tässä edellä käsitellyn katseen ja katsomisen reflektioon kutsumisen lisäksi erityisesti kolmeen näkökulmaan, jotka ovat hitaaseen pysähtymiseen johdattaminen, yhdessäolo sekä kehojen viestit ja valintojen politisoituminen.

Voyeur hitaan pysähtymisen tilana

Voyeur koettiin teosmuotona jonkinlaiseksi vastapooliksi elämälle, jota hallitsevat kiire, keskittymiskyvyttömyys ja tyhjien hetkien pakonomainen täyttämisen sosiaaliseen mediaan uppoamalla. Teosta kuvailtiin hitaan pysähtymisen rauhalliseksi, levolliseksi, lempeäksi ja turvalliseksi tilaksi. Se kutsuu pysähtymään lähes tapahtumattomuuden äärelle, läsnäolon sekä itsen ja toisen ihmettelyn ääreen, kohtaamisen ja yhteisyyden ääreen – ja myös tylsyyden ääreen. Tällaisena se muodostui jo pelkän muotonsa kautta teoksi, jota voi näkökulmasta riippuen kutsua joko yhteiskunnalliseksi tai poliittiseksi. Se on teko, joka omalla, jo teosmuotoon sisältyvällä vallallaan – siis vallalla määritellä, miten esitykselle varattu aika käytetään – kuljettaa myös jonkinlaisen ontologisen epävarmuuden ääreen: Mitä tämä on? Mistä tässä on kyse? Tämä vaikutus korostuu erityisesti toisenlaiseen teosmuotoon totuneilla.

”Ei koko aikaa oo se kännykkä siinä toisessa kädessä, [ollaan] tavallaan siinä hetkessä ja katotaan toisiamme silmiin ja annetaan aikaa toisillemme. Tää nyt ehkä vahvasti sitä ja sellasta niinku inhimillisyyttä, et me ollaan kaikki oikeesti vaan ihmisiä, että mein ei tartte olla mitään sen kummempaa, että me ollaan ihmisiä, me riitetään semmosina kun me ollaan ja näin.” (Voyeur H6)

”Mut on opetettu kaikkeen siihen et on alku, keskikohta, loppu, ja syyt, seuraukset, kaikki, ja sitte on tämmönen missä ne kaikki tavallaan leijuu ilmassa, et se on jotenki hienoo, erilaista, ja jotenki tosi puhdasta.” (Voyeur H6)

Voyeur yhteen tulemisen ja dialogin tilana

Voyeur rakensi mahdollisuuden voimakkaalle vastavuoroisuuden kokemukselle. Katseiden kautta rakentui yhteisyyksiä, jotka ylittivät esiintyjä–katsoja-rajoja ja synnyttivät niin samankaltaisuuden kokemuksia kuin tunteen yhteisestä tilasta esiintyjien kanssa.

”Sellast kohtaamista koin siinä, ja sit mä fiilistelin sitä et aluks mä ajattelin, et se on silleen et nyt mä vaan vain katson tässä, oon katsojana, ni sit huomasin myös et mä oon koko ajan katsottavana siinä, niinku mahdollistin sen, että mua voi myös katsoa siinä, sit mä huomasin et siin tapahtu just jotain sisäisiä muutoksia ku tuo sen huomion myös itseensä, eikä vain oo silleen pelkästään siinä visuaalisessa tietosuudessa, sit just tuo vaik siihen omaan kehoon sen, et hei, tuo katse osuu mun kehoon, sit sitä kautta rupee tiedostamaan sitä omaa kehoaan myös siin eri tavalla.” (Voyeur H1)

”Just siin alussa mä kyl koin jotenki sellast rauhaa ja niinku nautinnollisuutta siitä, että mä pystyin jotenki luvan kanssa katsomaan niitä esiintyjä vaikk tosi pitkään silmiin, jotenki just et mä en kuitenkaa kattonu objekteja jotka tekee jotain, vaan mä myös koin sellast et olin jotenki niitten kaa vuorovaikutuksessa just sen katseen kautta, ja sit just monet ei siirtäny niitten katsetta vaikk toisaalle vaan jäi

tuijottaa tai katsoon sillain pitkään silmiin, mikä on sit tavallaan harvinaista, et tuntemattomii pääsee tollain kattomaan suoraan silmiin ja kokemaan sen katseen kautta jotain.” (Voyeur H2)

”Uteliaisuus, rohkeus kohdata, turvallisuus, tutustuminen, hetkellisyys, flirtti, kujeet, yhteisyys, yhteys, jakaminen, tunne.” (Voyeur L3)

Teos kuitenkin saattoi myös etäännyttää ja sulkea ulkopuolelle seuraamaan dialogia, jota jotkut muut käyvät. Tämä liittyy aiemmin käsiteltyihin katsojuuden kolmeen kerrokseen: Voyeur saattoi katsojan positiosta ja erinäisistä sattumista riippuen rakentua eri katsojille hyvinkin erilaatuisiksi teokseksi. Toisille se oli kiihottavan intensiivinen läpi esityksen jatkunut kohtaamisen tila, toiset se puolestaan jätti ulkopuolisiksi joko omasta halustaan tai odotusten vastaisesti. Olen Silvuaskel-festivaalin ensimmäisten esitysten jälkeen kirjannut muistiinpanoihini seuraavan huomion: ”Eturivi vuorovaikuttaa kiivaasti ensimmäisen osan ajan esiintyjien kanssa, mikä luo esitykselle omanlaisen energian: toisaalta se näyttää esityksen vuorovaikutuksen ja vuorovaikutuksellisen potentiaalin, toisaalta se blokkaa jotain yhteisestä energiasta. Tuntuu kuin muu yleisö jäisi jollakin tavoin ulkopuoliseksi.” (muistiinpanot 7.2.2020).

”Kiinnostavaa oli seurata aktiivisten katsojien ja esiintyjien välistä vuorovaikutusta, samalla kun ’dialogi’ sulki tehokkaasti myös ulkopuolelle, etäännyttäen katsojan potenssiin kaksi. Esitys siis kiinnitti huomiota paitsi katsomisen ja katsottavana olemisen kokemiseen ja merkitykseen, myös osallisuuden ja aktiivisuuden tapoihin.” (Voyeur L11)

”Katsekontaktin tuntua esityksessä oli huomattavasti vähemmän kuin tavallisessa vastaavankokoisessa intiimissä teatteriesityksessä. Nyt tuntui, että esiintyjien katse ei kohdannut kertaakaan, kun normaalissa näytöksessä niin käy useinkin. Toisaalta välissä ollut pleksi lisäsi entisestään tätä tunnetta.” (Voyeur L12)

Voyeur sai myös refleктоimaan esitystaiteellisen teoksen luonnetta ylipäättään kohtaamisen ja dialogin tilojen rakentajana. Jakaako katsoja mahdollisesti hyvinkin intiimiltä tuntuvan hetken aidosti tilanteessa läsnä olevan ihmisen kanssa vai roolissa olevan esiintyjän kanssa?

”Pohdin, mikä on ’totta’ ja mikä ’näytelmää’, koska kaikki kontakti on aina jossain määrin ’totta’.” (Voyeur L17)

On kiinnostavaa pohtia, minkälaiseksi yhteentulemisen teoksi Voyeur muodostuisi toisenlaisissa ympäristöissä. Nyt Voyeurin äärellä Silvuaskel-festivaalilla ja Universum-teatterissa kohtasi enemmän tai vähemmän homogeeninen joukko, jonka arvelen varsin suurelta osin koostuneen esittävien taiteiden suurkuluttajista, taiteen ammattilaisista sekä esiintyjien lähipiiristä. Miten Voyeurin kutsuun vastaisivat tyystin toisen tyyppiset yleisöt?

”Et se ois esitetty esim jossain sellases ympäristössä, mis vois jotain muita ku vaan nykytanssii yleensäki kattovia ihmisiä, silläki vois olla tosi iso merkitys.” (Voyeur H6)

Kehojen viestit ja valintojen politisoituminen

Voyeur on myös esimerkki esitystaiteellisten valintojen politisoitumisesta. Useampi vastaaja kysyi, miksi juuri tietyt kehot – heidän tulkintansa mukaan vain nuoret ja kauniit

– olivat tällaisessa esityksessä näyttämöllä ja miksi juuri nuo kehot riisuuntuivat – ja miksi juuri tietyt kehot riisuuntuivat toisia enemmän. Tästä näkökulmasta arvioituna esitys nähtiin kehollisena tekona hieman kapea-alaiseksi. Sen koettiin toistavan vallitsevaa kuvastoa viehättävästä ja haluttavasta kehosta – niistä kehoista, joita jo muutenkin näemme alastomina riittämiin. Asettaessaan alastomuudella kehot vielä aivan erityiseen valokeilaan, esitykseltä peräänkuulutettiin laveampaa moninaisuutta esimerkiksi iän, etnisen taustan ja kehon kyvykkyyden mukaan. Jotkut kokivat, että teos myös olisi ollut painokkaammin yhteiskunnallinen teko, jos näkyviin olisi tuotu moninaisempia kehoja. Nyt sen koettiin osin pikemminkin toisintavan tietynlaisen kehon normatiivisuuden ajatusta. Nämä näkökulmat muistuttavat siitä, että erityisesti alaston keho ei ole ”vain keho” vaan siitä luetaan viestejä ja merkityksiä.

”Miksi juuri nämä kehot on valittu katseen kohteeksi, kun ne ovat yhteiskunnassakin niitä, joita meidän oletetaan katsovan? Huomasin toivovani, että myös kehoille, jotka eivät yleensä pääse yhteiskunnassa esille ja tällaisessa kontekstissa katseen kohteeksi, olisi otettu mukaan teokseen.” (Voyeur L5)

”Siin toisinnettiin jotain sukupuolirooleja mulle (...) tuli asetelma siitä, ketkä niinku ottaa tekstuaalist tilaa ja ketkä ei ja sit just seki vähän ihmetytti et miks tällainen ratkasu jotenki.” (Voyeur H2)

Pohdin aiemmin katsoja-kokijalle toimijuutta siirtävän ohjeistuksen merkitystä, siis sitä, miten näennäinen vapaus toimia esitystilanteessa perinteisestä katsojan roolista poikkeavilla tavoilla saattaa paitsi vapauttaa myös kahlita reflektioon siitä, miten tässä nyt oikein kuuluu tai pitäisi toimia. Samanlainen ”reflektiivinen siirtymä” tuntui tapahtuneen joillakin suhteessa itse katsomisen tapahtumaan: ”hyväksyvälle katsomiselle” antautumisen sijaan kiinnityttiin sen reflektointiin, keitä katsotaan. Näitä siirtymiä ei tietenkään voi eikä tule arvottaa – eivätkä ne ole toisiaan poissulkevia. Kehollisen kokemuksen vietäväksi heittäytyminen ja sen reflektointi, mitä tilanteessa tapahtuu ja mitä itse tulen tehneeksi toimimalla tietyllä tavalla vuorottelevat ja ehkä ideaalitulanteessa niiden tulisikin vuorotella.

Muutama katsoja pohti myös alastomuutta sen kautta, minkälainen valinta esiintyjien riisuutumisen on – mutta ottaen huomioon alastomuuden hallitsevuuden esityksessä, siihen viitattiin lopulta varsin vähän. Joillekin katsojille alastomuus tuntui vaikealta ja joillekin alastomuus oli tekona jäänyt vaille selitystä ja osin myös vaille sisältöä. Pari vastaajaa myös viittasi alastomuuden tietynlaiseen kliseisyyteen modernin esitystaiteen kaanonissa: lopulta aina riisuudutaan alasti.

”Koin hieman vastenmielisenä esiintyjien alastomuuden. Mielestäni se ei ollut oikein perusteltua ja koin sen itse epämiellyttävänä. Ja se on tietenkin tarkoitus herättää tunteita katsojassa mutta itselleni mielekkäämpää katsojana olisi ollut nähdä toisenlaisia ratkaisuja. Minulle myös välittyi siitä epämiellyttävä tunne. Mietin myös olisiko käsiohjelmaan ollut hyvä kirjoittaa alastomuudesta, koska osalle katsojista se voi olla todella vaikeaa.” (L14)

”Modernin esittävän taiteen klisee on, että esiintyjä(t) riisuvat itsensä lopuksi alasti. Kun tämä tapahtui tässä esityksessä, se kieltämättä huvitti kliseisyydessään.” (Voyeur L12)

Toisaalta alastomuus luettiin teoksessa myös jollakin tavoin neutraaliksi. Toisin sanoen osa katsojista koki alastomuuden toteutuvan tavalla, joka irrotti sen alastomuuteen usein

yhdistetyistä mielikuvista ja miellelyhtymistä yksinkertaisesti yhdeksi osaksi elävän olemuksellisuutta – ja nimenomaan niin, eikä välttämättä juuri ihmisen ihmisyyttä. Alastomuus myös nähtiin osaksi teoksesta luettua sanomaa avoimesta ja välittömästä kohtaamisesta, luottamuksesta.

”Vaikka esiintyjät olivat jo alussa melko paljastavissa vaatteissa, en kokenut esitystä kovinkaan seksuaalisesti virittyneeksi, pikemmin näyttelijät vaikuttivat aseksuaalisilta, vähän kuin lapset tai eläimet terraariossa (lavastus toi miellelyhtymän Korkeasaaren terraarioihin). Tähän vaikutti suoranaisten eroottisten kosketteluiden tai vihjailujen puute ja tästä tuli oma jännitteensä.” (Voyeur L17)

Teoksen koettiin myös kutsuvan kehosta ja kehollisuudesta esiin jotakin sellaista, joka monesti jää huomaamatta.

”Siit riisumiskohasta, tavallaan must oli tosi kaunista ja myös kiinnostavaa se, et ne näytti tosi pieniä osia siitä omasta kehostaan sille valolle, joltain semmosii erikoisii kohtii, sellaselle on kyllä tilaa tai tilausta täs yhteiskunnassa, et jotenki vie sitä huomioo aina sellaseen, et aa, mä oon tosiaan tällasessa kehossa, mitä kaikkia osia täältä löytyy.” (Voyeur H2)

Kaiken kaikkiaan Voyeur on esimerkki esittävän taiteen niin kutsutusta uudesta poliittisuudesta, jossa teos ei julista sanomaa tai esitä jotakin väitettä vaan tuottaa sekä muodollaan että sisällöllään moniulotteisen ja moniaistisen tapahtumisen tilan. Sellaisena se toki myös väittää ja ottaa kantaa mutta tekee sen tavalla, joka kutsuu katsojan kehollisen kokemisen ja reflektion pyörteeseen. Siihen yleisössä asemoidutaan eri tavoin. Osallistumaan kutsuvana teoksena Voyeur tarjoaa yleisölleen mahdollisuuden valintoja tekeväälle toimijuudelle, joka sekin tuottaa monenlaista vastakaikua heittäytyvästä kutsun vastaanottamisesta etäännyvämpään reflektioon tai kutsusta kieltäytymiseen.

Huomioita esittävien taiteiden yleisökokemuksen tutkimisesta

Esittävän taiteen yleisökokemuksen tutkimisen suurin haaste on katsojien motivoiminen jakamaan ajatuksia esityksestä. Voyeurin kohdalla mahdollisuus ja toive siitä esitettiin aina ennen näytöksen alkua sanallisesti, tutkimuksesta kerrottiin käsiohjelmassa ja infolapuilla esityspaikkojen odotustiloissa. Lisäksi vastauslinkkiä jaettiin Sivuaskel-festivaalin ja Todellisuuden tutkimuskeskuksen nettisivuilla ja somekanavissa. Paperisen lomakkeen täytti kymmenen esityksen jälkeen yhteensä kuusi henkilöä ja verkkolomakkeen kautta esitysjatuksiaan ja -kokemuksiaan jakoi 15 katsojaa – 489 katsojasta. Kyselyn linkki oli avattu noin 180 kertaa. Kyselyn monimutkaisuudesta vastaamattomuudessa tuskin oli kyse, sillä se koostui vain kahdesta kysymyksestä, joista toinen oli avoin ja toinen valmiiden vastausvaihtoehtojen kera, ja avoin kysymys mahdollisesti oikeastaan minkä tahansa lähestymistavan vastaamiseen, lyhyen ja nopean tai pidemmän ja paneutuvamman (*Minkälaisia kokemuksia, tunteita, ajatuksia, näkemyksiä Voyeur herätti? Mitä Voyeuria katsoessa tai kokiessa tapahtui? Miltä esitys tuntui? Tai mitä muuta haluaisit esitykseen liittyen kertoa?*). Kun yhteys avautuu, mahdollisuuteen purkaa esityksen herättämiä ajatuksia ja keskustella niistä vieraan ihmisen kanssa suhtaudutaan yleensä ilahtuneesti – ja esityksestä ollaan yleensä valmiita antautumaan pitkiin ja pohdiskeleviin keskusteluihin.

Yleisön tavoittamisen ja vastaamiseen motivoinnin lisäksi keskeinen kysymys on esityspalautteen kysymisen ajankohta suhteessa esityksen näkemiseen tai kokemiseen. Aivan esityksen jälkeen siitä suodattuu todennäköisesti erilaisia ajatuksia kuin vaikkapa muutaman päivän päästä, mikä on tutkijana hyvä ottaa huomioon.

”Mitä siitä on aikaa, kohta viikko, niin mä oon jotenkin prosessoinu sen esityksen mielessäni jotenkin sillain et mä ymmärrän paljon enemmän tätä esitystä ja näitä vaihteita ja päämääriä ja sun muuta.” (Voyeur H6)

Tutkijalle olennaista on luonnollisesti pohtia myös sitä, että kun esityskokemuksia pyydetään jakamaan nimenomaan haastattelun tai kirjallisen kyselyn muodossa, tutkimisen muoto – joka ei toki ole ainoa mahdollinen – tavallaan pakottaa ”päähän” eli sanallistamaan asioita, joiden kokemisen tapa on mahdollisesti ollut ensisijaisesti kehollinen. Haastatteluun tai kyselyyn vastaamisen tilanne saattaa myös kutsua esiin tietynlaista asioiden sanoittamisen rekisteriä, joka liittyy esimerkiksi henkilön taustaan tai juuri sillä hetkellä pinnalla oleviin elämäkokemuksiin. Tästä aineistosta voi esimerkiksi tunnistaa vankkaan esitystaiteelliseen kokemukseen liittyvää asiantuntijapuhetta, jolle tyypillistä ovat voimakkaat mielipiteet esityksen taiteellisista ratkaisuksista ja teoksen tekijöille suunnatut niihin liittyvät neuvot, sekä ammattilaispuhetta, jossa teosta luetaan painottuneesti nimenomaan esitystaiteellisen työn näkökulmasta ja Voyeurin tapauksessa myös sen kommentaariksi. Lisäksi aineistossa pilkahtelee esimerkiksi tunnepuhetta, jossa teoksesta puhutaan nimenomaan tietystä tunnekokemuksesta käsin, refleктоivaa puhetta, jossa ryhdytään keskusteluun oman kokemuksen kanssa, sen merkityksiä hakien, sekä peilauspuhe, jossa esitystä lähestytään omaan persoonaan tai elämäntilanteeseen liittyvien teemojen kautta.

Kun tutkin esittävää taidetta, minulle on olennaista ottaa mukaan myös senkaltainen kokemuksellinen ulottuvuus, joka tulee sekä esitystilannetta että itseäni havainnoivan etnografisen ja autoetnografisen otteen myötä. Tässä raportissa olen keskittynyt haastatteluun ja lomakkeella jaettuihin katsojakokemuksiin, mutta olen peilannut niitä myös omiin huomioihini Voyeurista teoksena ja kokemuksistani Voyeurin katsojana, kun olen jäsentänyt ja analysoinut aineistoa. Jatkan tätä vuoropuhelua ja lavennan sitä katsojakokemuksen pohtimiseen suhteessa teoksen tekijöiden intentioihin samoin kuin tekstin teemoihin liittyviin teoreettisiin jäsennyksiin muissa tutkimushankkeeseeni liittyvissä teksteissäni.

Lisätietoja:

Sanna Ryyänen. Itä-Suomen yliopisto
sanna.ryyanen@uef.fi

Voyeur -teoksen tuotanto:

